

БІБЛІОГРАФІЯ

Казьмирчук М. Г. Етнополітика : підручник для студентів історичного факультету I курсу ОКР «Магістр» / Марія Григорівна Казьмирчук. — К. : ПП «КП УкрСіч», 2013. — 360 с.

XX століття залишило значний слід в історії. Світові війни, революції й контрреволюції, національно-визвольні рухи, деколонізація й утворення незалежних держав, етнічні війни й міжетнічне існування стали невід’ємними складовими цього “століття катастроф”. Крах фашизму і нацизму як світогляду, що засвідчила Друга світова війна, спричинив до переоцінки людством базових цінностей, змусив переорієнтувати західне суспільство на толерантне ставлення до представників різних національностей, співпрацю й співжиття із людьми різного етнічного походження, проголосити життя людини незалежно від її кольору, релігії, статі, мови спілкування найвищою цінністю. Поряд з цим, на тлі процесів лібералізації та демократизації суспільства, що мають місце в країнах Західної Європи, США й Канади, зворотні процеси відбуваються на Сході, зокрема в мусульманських країнах, де питання збереження власної ідентичності посідає найвагомніше місце, а життя людини підпорядковане найвищим цінностям релігії. Такі непоєднані Схід і Захід у столітті XXI мають або перейти на одну систему цінностей, або розійтися ще більше.

У цьому контексті важливу роль посідають країни постсоціалістичного табору й серед них – Україна. Будучи багатонаціональною державою зі значним домінуванням українського етнічного компонента, Україна, утім, і досі має певні проблеми міжетнічного характеру, часто підсилені стереотипізацією мислення пересічного українця, вихованого в традиційній культурі в закритому суспільстві. Часто-густо подібні стереотипи нагнітаються певними політичними силами напередодні виборів, аби сформувані образ «п’ятої колонії» всередині держави, цапа відбувайла, на якого можна в будь-якій ситуації «повісити» всі внутрішні негаразди. Стійка відраза в українців до поляків, росіян, євреїв, молдаван, представників кавказької національності й вихідців із Середньої Азії, несприйняття людей іншого кольору шкіри та розрізу очей, що побутують на рівні повсякденної свідомості, свідчать радше про подальшу закритість українського суспільства та його консервацію.

У поданому на рецензування підручнику доктора історичних наук, доцента кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Тараса Шевченка М. Г. Казьмирчук здійснено спробу не лише охарактеризувати сучасну етнополітику в Україні й світі, але й визначити витоки появи міжетнічних суперечностей у глибині історії. Підручник логічно складається з двох розділів. У першому – “Теорія та історія світової і вітчизняної етнополітики» – авторка зупиняється на розгляді етнополітики як держави (тема 1), зародженні та розвитку світової етнополітичної думки” (тема 2), етногенезі та етнічній історії українців (тема 3), етнополітичних вимірах української історії (тема 4). Другий розділ містить 5 тем до розгляду: “Етнополітичні процеси в сучасному світі (друга половина XX – початок XXI ст.”, “Законодавче регулювання етнополітичного розвитку сучасної України”, “Національні меншини в незалежній Україні”, “Міжетнічні суперечності й конфлікти в сучасній Україні”, “Етноконфліктологія на пострадянському просторі”.

Перша тема підручника має ознайомлювальний характер. Студентам пропонуються питання визначення етнополітики як науки, її завдань, функцій,

структури й методів, джерел вивчення та літератури. На нашу думку, вартим уваги є подання автором історичних передумов становлення етнополітики як науки, її термінологічного апарату й назви на межі 60–70-х рр. ХХ ст. Справедливо зауважено, що становлення етнополітики було зумовлене науковою реакцією на загострення національного питання у всесвітньому масштабі (с. 8). Далі пропонується декілька підходів до визначення суті етнополітики як науки і навчальної дисципліни, показано міжпредметні зв'язки з іншими дисциплінами, наведено найважливіші функції етнополітичної науки, а також ґрунтовно проаналізовано широкий спектр перспективних цілей та завдань, до якого входять відхід від догматичного та оволодіння критичним етнополітичним мисленням; ознайомлення з новітніми науковими вітчизняними й зарубіжними етнополітичними теоріями та концепціями; осмислення справжньої ролі та місця етнонаціональних спільнот у житті суспільства; і, що найголовніше, аналіз глибоких причин етнополітичних процесів в Україні (с. 14–15).

Друга тема присвячена зародженню й розвитку етнополітичної думки у світі. М. Г. Казьмирчук детально зупиняється на античній спадщині, зокрема ідеальній державі Платона та Арістотеля. Ґрунтовно подано розвиток етнополітичної думки в епоху Відродження та Просвітництва, причому варто зауважити на тому, що в підручнику показано вплив не лише Французької, але й Американської революції (1775–1783) на становлення світової етнополітичної думки. Таким чином, здійснено спробу відходу від домінуючого в сучасних навчальних посібниках і підручниках принципу євроцентризму. На жаль, у цьому розділі хотілося б дізнатися про подальший розвиток етнополітичної думки у світі в ХІХ – на початку ХХІ ст. Можливо, при перевиданні підручника авторка відповідним чином доповнить цей розділ.

Не менш важливим є розгляд проблеми етногенезу українців. У цьому контексті підручник подає на ознайомлення студентів декілька теорій походження українців: трипільсько-арійську, давньоруську, пізньосередньовічну, ранньослов'янську (стаття М. Грушевського “Звичайна схема “руської” історії й справи раціонального укладу історії східного слов'янства”), цілком слушно посилаючись на праці київського історика й археолога Л. Залізняка, автора т. зв. альтернативної концепції етногенезу українців, яка нині вважається найбільш об'єктивною. Тим часом, далі авторка пропонує витоки українського народу шукати в трипільській культурі, скіфо-сарматській добі, що, на нашу думку, є доволі дискусійним, хоч і дає змогу простежувати життя первісних народів на українських землях.

Історичний характер має тема 4 “Етнополітичні виміри української історії”. Авторка простежує риси етнополітичних відносин за часів Київської Русі, литовсько-польської доби, козаччини, у складі Російської та Австро-Угорської імперій, у ХХ ст. Погоджуємося із висновком, що “геополітичне становище, поліетнічний устрій Київської Русі, широка міжнародна торгівля, яку вела держава, сприяли толерантності міжетнічних взаємин, етнополітичної практики в Київській Русі” (с. 73). Значне місце в темі присвячено українсько-єврейським, українсько-польським та українсько-російським стосункам, що є надзвичайно важливим у сучасних реаліях. М. Г. Казьмирчук знаходить витоки протистояння між цими етносами саме в соціальній, а не національній площині. Особливо вдалим є відтворення етнонаціональної палітри на українських землях у ХІХ ст. на прикладі Київської губернії. При цьому авторка наводить розлогі цитати з архівних документів, аби підтвердити конкретними висновками власні твердження. Талановито подано розгляд національного питання у ХХ ст., зокрема в роки Української національно-демократичної революції (1917–1920 рр.), визначено причини, суть і наслідки політики “коренізації”, тенденції до уніфікації народів СРСР, курс на «злиття націй» і створення “єдиного

радянського народу”, розгорнутий у роки «застою», показано особливості “етнічного ренесансу”, що розпочався в другій половині 1980-х рр. в СРСР. Справедливою є наведена в підручнику думка західних аналітиків, що “без радянського чинника Україна ніколи б не мала сучасних кордонів від Ужгорода до Донецька та Криму” (с. 201). Не менш слушним є подане нижче твердження: “Бездержавний статус українського народу сформував певні особливості українців, які впливають на розвиток сучасного державотворення, їх характеризує брак великодержавних спрямувань, вони не зорієнтовані на пригнічення інших народів, здебільшого демонструють високу толерантність щодо національних меншин. Проте ця обставина перешкоджає процесу політико-національної емансипації...”. М. Г. Казьмирчук справедливо наголошує на відмінності в національній самоідентифікації населення України залежно від історико-географічного фактора. Подвійна українсько-російська самоідентифікація (і українець, і росіянин) значною мірою представлена в Донецькій (54,6 %), Луганській (48,9 %), Одеській (41,1 %), Харківській областях (46,7 %). На заході держави зміцнення незалежності підтримує вдвічі більше населення, ніж у східних областях.

У другому розділі “Сучасна етнополітика в Україні і світі” на прикладі держав Західної Європи, США та Канади, країн Центрально-Східної Європи та постколоніальних держав Азії та Африки визначено етнонаціональні моделі розвитку. Показано проблему мігрантів, передусім, мусульманського віросповідання (с. 214–216), у Західній Європі, зростання терористичної небезпеки у світі через конфлікт різних релігій і культур, існування расизму навіть у цивілізованому світі, поряд з цим – посилення сепаратистських настроїв у світі (Іспанія, Північна Ірландія). Одним зі способів розв’язання проблеми є приклад Канади, де проголошено курс мультикультуралізму. На прикладі Африканського континенту показано труднощі постколоніалізму. Серед них – політичні суперечності, які виявляються переважно в боротьбі кланів і часто переростають у міжетнічні.

Шоста, сьома й восьма теми підручника присвячені етнополітичній ситуації в незалежній Україні. Зокрема, звернено увагу на розгляд таких проблем, як статус російської мови в Україні (с. 241–242), місце української діаспори в розвитку культури (с. 243–246), визначено причини зміни національного складу України відповідно до Всеукраїнських переписів 1989 і 2001 рр.; проаналізовано явище зростання етнічної самосвідомості в середовищі національних меншин незалежної України та причини, які її викликали (с. 270–273). Авторка детально зупиняється на сепаратистських рухах, що стали можливими в перші роки проголошення незалежності, – а це політичне русинство на Закарпатті та “меньковщина” в Криму (проблема легітимності Кримської автономії).

Остання, дев’ята, тема присвячена етноконфліктології на пострадянському просторі. Слушно наголошено на етнічних проблемах у Російській Федерації, республіках Закавказзя і Середньої Азії, Білорусі, Молдові, балтійських країнах. На пострадянському просторі, зауважено в підручнику, спостерігається посилення міжетнічної напруги. У середині 2000-х рр. відбувалися кризові явища, державні перевороти та етнічні протистояння в Киргизії, війна в Південній Осетії тощо.

Серед, безперечно, позитивних сторін поданого на рецензування підручника варто виділити глибину подачі матеріалу, наявність висновків, оперування найсучаснішими фактами й ознайомлення авторки з працями визначних вітчизняних та зарубіжних науковців, широке використання архівного матеріалу. Утім, це видання містить ряд неточностей і в подальшому потребує доопрацювання. Насамперед, це стосується уважнішої вичитки поданих тверджень. Так, у змісті варто показати нумерацію сторінок за розділами й

темами; частіше використовувати різні типи шрифтів, зокрема для виділення визначень чи подання інформації, важливої для сприйняття; деякі речення неузгоджені за змістом, містять пунктуаційні помилки; ускладнює сприйняття матеріалу паралельне використання латинських й арабських цифр на позначення століть і тисячоліть, редакторські помилки при наборі питань на іспит і тем рефератів. По тексті трапляються ряд змістових неточностей. Так, на с. 24 вказано, що “Вивчення історії різних етносів на українських землях активно розпочалося в добу Української революції 1917–1920 рр.”, тим часом далі зазначено, що дослідженням міжетнічних відносин і надалі займалися видатні українські вчені, а серед них – М. П. Драгоманов, І. Я. Франко. А це є неможливим, адже вони до 1917 р. вже померли. Нижче авторка виділяє 5 історіографічних етапів дослідження етнополітичних процесів в Україні і першим визначає – початок ХХ ст. до 1920 р., і це в той час, як вище зазначалося про початки етнополітичних досліджень лише в роки Української національної революції. Також незрозумілим є посилання на таких дослідників етнополітичних проблем, як М. Костомаров, П. Куліш (“вчені-етнологи”), котрі померли ще наприкінці ХІХ ст. Варто було б чіткіше визначити хронологічні межі названих вище 5 історіографічних періодів, зокрема зазначати не “1950-ті – 1980-ті рр.”, а “1953–1985”, адже йдеться про часи “відлиги” і “застою”, на чому М. Г. Казьмирчук якраз й акцентує увагу (с. 24–25). Серед інших неточностей – датування заснування Української Академії наук 1917 роком (с. 24) замість 1918 р.; неправильно датовано час існування трипільської культури (с. 29, 50) та витоки українського етносу за М. Грушевським (с. 60, у тексті – І ст., а треба – ІV ст.), неточно вказано роки правління князя Святослава (с. 72), рік Люблінської унії (с. 107), ужито застарілі назви навчальних закладів (с. 261 – наведено дані по Житомирському педагогічному інституті, притому, що ВНЗ нині називається Житомирським державним університетом імені Івана Франка й з 1999 р. не є інститутом). На нашу думку, тема 4 містить надто багато інформації історичного характеру, що дещо заплутує усвідомлення суті міжнаціональних стосунків в Україні в історичній ретроспективі. Багато уваги приділено єврейському етносові в Україні, утім, для подальшого дослідження варто було б зупинитися на явищі процентних норм при вступі іудеїв до навчальних закладів у Російській імперії й пізніше СРСР, “єврейських погромах” і т. зв. “справі Бейліса” (початок ХХ ст.), боротьбі з космополітизмом у 1940-ві рр. та з “агентами світового сіонізму” за часів “застою”. У світовому контексті слід було б акцентувати увагу на витоках нацизму, суті арабо-ізраїльського конфлікту. Серед інших пропозицій до автора – розширити висновки наприкінці тем першого розділу; доповнити сюжет про розвиток світової етнополітичної думки етапом Середньовіччя та сучасності (ХІХ – початок ХХІ ст.); детальніше зупинитися на етапах становлення та розвитку української етнополітичної думки.

Отже, подані вище зауваження є імовірніше рекомендаціями до другого, розширеного видання підручника, яке, безперечно, повинно порадувати читачів своєю появою. Вихід у світ цього підручника є важливою віхою розвитку вітчизняної історичної і політичної науки. А тому варто тільки подякувати авторові за копітку роботу в збиранні й опрацюванні фактологічного матеріалу, узагальненні й систематизації даних з етнополітичної ситуації у світі і в Україні зокрема.

М. Е. Кругляк.
кандидат історичних наук,
доцент кафедри гуманітарних наук
Житомирського державного технологічного університету

Шевченко С.І. Павлівка. Село в історії Наддніпрянщини: Історичний нарис. – Кіровоград: ПП “Центр оперативної поліграфії “Авангард”, 2013. – 172 с.

В останні десятиліття в Україні суттєво зросло число досліджень і розвідок в царині історичного краєзнавства. Історична регіоналістика перетворилася на один із найбільш перспективних напрямків історичних досліджень як потужний засіб антрологізації історії та залучення широкого кола так званих масових джерел, котрі не можуть бути опрацьовані “традиційною” історіографією. Не є винятком і Кіровоградщина, адже лише останніми роками вийшли друком не один десяток краєзнавчих досліджень. За усієї перспективності цього напрямку історіографії вона має одну суттєву ваду: до місцевої проблематики часто звертаються нефахівці, котрі не володіють науковим інструментарієм та методикою роботи з історичним джерелом. Саме тому сформувалося ставлення до історичного краєзнавства як до такого собі аматорського “любування” минулим.

Дослідження С.І. Шевченка “Павлівка. Село в історії Наддніпрянщини”, котре побачило світ у червні 2013 року, не належить до вказаної категорії праць. Воно ґрунтується на потужній джерельній та історіографічній базі і є результатом копійної роботи науковця. Праця присвячена історичному розвитку сіл Павлівка і Свинарка (пізніше – Павлівка) Світловодського району Кіровоградської області у XVIII – на початку XX століття через призму історії Наддніпрянщини.

Початок своєї розвідки автор починає з екскурсу до археології краю, при цьому аналізує матеріали експозицій і фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого та Світловодського районного краєзнавчого музеїв. Далі провівши логічну лінію через історію регіону в добу Давньої Русі, С.І. Шевченко розкриває соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в краї в козацьку добу, наголошуючи на прикордонному (між Вольностями Війська Запорізького та Задніпрськими місцями Гетьманщини) статусі території. Тут автором залучене широке коло джерел, опублікованих А. Пивоваром (*Пивовар А.В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст. – К., 2003.*). Заслуговує на увагу висновок про те, що “закладаючи в генах предків павлівчан традиції звитяги і невтомної праці” (с. 22), козаки залишили свій відбиток в історії регіону.

Іноземній колонізації Центральної України присвячений розділ “Чия земля?”. Автор демонструє комплексне бачення соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в українському селі II половини XIX – початку XX століття, проте місцями переобтяжує текст деталізацією або ж характеристиками земельних відносин, які без чіткої конкретики сприймаються важко (с. 38 – 39). При цьому ми повністю поділяємо авторську тезу про те, що “внаслідок експансії в Наддніпрянщину імперії Романових уже не українці репрезентували степову еліту степової України, а росіяни (майже 70%), євреї (межа осілості), німці, серби” (с. 43). С.І. Шевченко також справедливо стверджує, що “відсудження селян від землі, поруч із важкодоступністю для них освіти” “унеможливило процеси господарської ініціативи, повну чи часткову самореалізацію центрально українців у сільськогосподарській чи іншій галузях” (с. 43).

Ці процеси автор ілюструє через розкриття постатей найбільших землевласників краю – Пищевичів, Кудашеваих, Ерделі – і робить висновок, що “засилля іноземців... свідчило про цілеспрямовану політику Російської імперії щодо відчуження українців від своєї землі, насадження авторитаризму, чужих звичаїв і порядків колись вільному наддніпрянцю – козаку, селянину. Слідом за

цим йшли процеси відчуження від своєї освіти, історії, мови” (с. 62). Тут, напевне, слід зауважити, що подібна політика здійснювалася і в інших національних окраїнах імперії Романових, а становище в Україні в ті часи було не гіршим, а подекуди й кращим, порівняно з іншими.

Значна увага приділена С.І. Шевченком ремеслам с. Павлівка (розділ “Славилися гончарями”), становленню шкільної освіти. При характеристиці сільської ЦПШ доцільним би було звернутися до щорічних звітів епархіальної училищної ради, котрі публікувалися в “Херсонських епархіальних відомостях”. Також слова автора про те, що у 1912 році школу закінчили лише 3 хлопчики і 1 дівчинка можуть наштотувати на думку про тотальну неграмотність тогочасного сільського люду. Слід мати на увазі, що мова йде про дітей, котрі закінчили школу зі свідоцтвом. Таких дійсно було мало, оскільки іспит вимагав додаткової оплати, і прагматичні батьки, яким папірець потрібен не був, не відсиляли дітей на нього. Тому число грамотних по факту селян було в рази більшим за тих, хто міг це підтвердити документально. Хоча дана заувага не заперечує думки автора про те, що можливості здобуття освіти селянами в пореформеній Україні були незначними.

Заслугове на увагу розділ “За волю і долю”, присвячений подіям 1917 – 1920 р в краї. До розділу “Підпільники “Набату”, присвяченому подіям Великої вітчизняної війни, виникає запитання: наскільки реально говорити про масштабний рух опору на Кіровоградщині в 1941 – 1942 рр.?

Розділи “Жертви голодомору”, “Реабілітовані селяни” і “Списки загиблих” подані у вигляді поіменних списків, укладених за відповідними національними мартирологами. Олюднують історію села нариси про видатних сільчан (наприклад, Героя Радянського Союзу А.К. Цимбала).

Ностальгічним і надзвичайно людяним є останній розділ роботи – “Павлівське дитинство”, що являє собою спогади автора.

На нашу думку, вдалою є побудова роботи. Бібліографічний апарат подано після кожного розділу, так само і документальні додатки. Саме вони суттєво доповнюють і конкретизують текст, дозволяють читачеві відчувати “дух епохи”. До того ж через усю роботу червоною лінією проходить теза про патріотизм – державний і місцевий, про те, що у кожного є велика і мала Батьківщина, і що від історичної пам’яті про них залежить сучасне і майбутнє. Тому можна говорити, що окрім наукової цінності робота має величезний виховний потенціал, оскільки у сучасному бездуховному світі будь-яка спроба прищепити молодому поколінню почуття гордості за минуле своєї землі заслугове на вдячність.

Таким чином, монографічне дослідження С.І. Шевченка “Павлівка. Село в історії Наддніпрянщини” являє собою оригінальне ґрунтовне наукове дослідження, базоване на ґрунтовній джерельній і історіографічній базі. Воно, безсумнівно, не залишиться поза увагою наукової громадськості Кіровоградщини і займе почесне місце в історичній регіоналістиці Центральної України.

О.Л. Ковальков
кандидат історичних наук, доцент
КДПУ ім. В. Винниченка